

7. Нові слова та значення : словник / Ін-т укр. мови НАН України; укл. Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. – К. : Довіра, 2009. – 271 с.

8. Сімонок В.П. Креол, кузен, кіллер... (про запозичені назви осіб) / В.П. Сімонок // Урок української. – 2004. – №2. – С.28–30.

В статті проаналізовані основні причини сучасних заїмствований, їх вплив на збільшення словникового запасу мови. Автор вивчає основні джерела агентов-заїмствований, характеризує основні тематичні групи.

Ключові слова: лексичний склад мови, неологізми, заїмствования, агентов, тематичні групи.

The main factors of new loanwords and their influence upon the vocabulary enlarging of the languages are analyzed in the given article. The author finds out the main sources of agentives-loanwords and characterizes their main thematic groups.

Key words: lexical structure of a language, neologisms, loanwords, agentives, thematic groups.

УДК 811.161.2

Н.М. Дзюбак

ВІЙСЬКОВО-ІНЖЕНЕРНІ ТЕРМІНИ, УТВОРЕНІ СИНТАКСИЧНИМ СПОСОБОМ

У статті розглянуто терміни військово-інженерної галузі, утворені синтаксичним способом, визначено їхні семантичні та синтаксичні особливості, компонентний склад, найбільш продуктивні синтаксичні моделі, з'ясовано чинники, що формують семантичну та структурну цілісність.

Ключові слова: військово-інженерні терміни, терміносистема, синтаксичний спосіб термінотворення, термінотвірна модель, аналітичні терміни.

Останнім часом потужним джерелом поповнення лексичного фонду сучасної української літературної мови є галузеві терміносистеми. Термінна номінація – цілеспрямований, творчий процес, що супроводжує відкриття спеціальних понять науки і техніки. Сучасні галузі української науки, техніки, виробництва, мистецтва мають свою термінологію, що намагається поєднати «елементи власне національного і міжнародного» [4, 67]. Однак сьогочасну ситуацію в галузі українського термінного нормування ускладнює низка проблем як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. По-перше, це різні підходи термінознавців до формування сучасних галузевих терміносистем: одні зорієнтовані на використання термінів, успадкованих від російської науки, інші надають перевагу національним компонентам і лише одиниці мають помірковані підходи до формування галузевих терміносистем. По-друге, за часів СРСР мовою науки (особливо техніки, військової справи) була переважно російська, як наслідок, маємо засилля кальок, російських словотвірних засобів, відсутність українських термінологічних словників, галузевих стандартів тощо. Існує також небезпека «розриву між рідною та професійною мовами, особливо у зв'язку з інтернаціоналізацією останньої» [2, 6]. Ці та інші проблеми зумовили актуальність цілісного усебічного вивчення сучасної галузевої термінологічної лексики.

Нашу увагу привернули військові терміни. Військова справа – один із найдавніших видів діяльності людства, тому відповідна терміносистема є багатим і цікавим матеріалом для дослідження, бо поєднує у своєму складі найменування, що виникали у період зародження суспільства до наших днів. Сьогодні потрапляємо на низку наукових праць, у яких дослідники звертали увагу на походження спільнослов'янських та староукраїнських військових найменувань (А.К. Абдульманова, С.Д. Ледеяєва, Ф.П.Сороколетов), аналізові окремих тематичних груп української військової літератури XVI-XVIII століть (О.М. Апанович, А.А. Бурячок, В.Й. Горобець, В.Н. Заруба, Л.І. Коломієць, Я.І. Рибалка). **Метою** нашої наукової розвідки є дослідження військово-інженерних термінів, зокрема тих, що утворені синтаксичним способом.

Для реалізування мети вважаємо за необхідне виконати такі **завдання**: з'ясувати особливості синтаксичного способу творення термінів; проаналізувати аналітичні військово-інженерні терміни щодо їх компонентного складу та продуктивності термінотвірних синтаксичних моделей; визначити чинники, що формують їх семантичну та структурну цілісність.

Галузеві термінологічні одиниці творяться по-різному. Одним із продуктивних способів творення термінів військово-інженерної галузі є синтаксичний. Цей спосіб забезпечує збагачування відповідної терміносистеми шляхом утворення термінологічних словосполучень, внаслідок чого поруч із простими термінами-однословами «виникають складні знакові конструкції, що мають більшу конкретність, наочність змістових характеристик» [2, 65]. У військовій, як і в будь-якій іншій терміносистемі, за допомогою синтаксичного способу твориться понад 60% усіх термінів.

У кожному термінологічному словосполученні окремі слова-компоненти втрачають свою самостійність у більшій чи меншій мірі, стають опорою одне для одного у вираженні термінологічного значення. Внутрішня форма такого терміна репрезентується його структурою і «утворює не просту

сукупність значень та узусу її складових, а визначену систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів» [2, 73]. Тому аналітичні військово-інженерні терміни в більшості випадків – це закриті словосполучення, до яких неможливо включити інші елементи або замінити окремі його компоненти іншими словами (*поромна апарель, лінія прикордонних укріплень, ширина проїжджої частини порома*). Тільки в окремих випадках з'являються в термінології вільні терміносполучення, в яких можливо окремі слова замінити синонімами (*оглядова щілина – закрита щілина*).

У військово-інженерній термінології явищем, вартим уваги, є поступове розширення терміна, тобто зростання кількості його складників, яке здебільшого спричинено конкретизацією терміна (*система мінування – авіаційна система мінування – автоматизована авіаційна система мінування*).

За кількістю компонентів, що входять до складу досліджувананих одиниць, розрізняємо дво-, три-, чотири-, п'яти- та багатокомпонентні терміни.

Досить часто в термінології військово-інженерної галузі потрапляємо на **двокомпонентні** терміносполучення, які за синтаксичною будовою репрезентовані двома моделями:

1) прикметник+іменник: *автогужова дорога, амбразурний заслін, багатоковшовий екскаватор, військові сапери, галерейна оборона, динамічне зондування, інженерне забезпечення, оборонні рубежі, понтонний взвод, поромна апарель, фортифікаційне обладнання тощо*.

Під час дослідження цієї моделі ми виявили, що у багатьох випадках синтаксичний спосіб творення двочленних термінів супроводжує вторинну номінацію, наприклад: *фортифікаційний ансамбль, штурмова група, берегова ланка, буксирувальна потужність, вибухова хвиля, інженерна школа*. У цих терміноутвореннях прикметники не лише конкретизують значення іменника, що перейшов у розряд військових термінів шляхом вторинної номінації, а й засвідчують галузеву віднесеність таких сполучень. В окремих випадках прикметники, що входять до складу цих двокомпонентних термінів містять інформацію про винахідника чи засновника наукового поняття, наприклад: *багратіонові флеші* ([фр. *fleche* – стріла], явище вторинної номінації відбулося ще у мові-першоджерелі) – *три польові артилерійські укріплення, зведені під час підготовки до Бородинського бою 1812 року для посилення позицій 2-ї Західної армії П.І.Багратіона; бікфордів шнур – вогнепровідний шнур, який винайшов У.Бікфорд; лінеманівська лопата – мала піхотна лопата, яку винайшов капітан датської служби Лінеман у 1872 році;*

2) іменник+іменник: серед терміносполук цієї групи досить поширеними є утворення «іменник в називному відмінку+іменник в родовому відмінку», наприклад: *батальйон міношукачів, берег висадки, б'єф греблі, група блокування, запас плавучості*. Такі граматичні форми компонентів зумовлені семантикою віддієслівного іменника, що називає опредмечену дію, яка переходить на інший предмет (об'єкт дії), зокрема: *буксування (чого?) поромів, розмінування (чого?) доріг, відновлення (чого?) переправ, улаштування (чого?) руйнувань, заготівля (чого?) конструкцій*. Менш поширеними є терміни-двослови, побудовані за моделлю «іменник у називному відмінку+іменник в орудному відмінку», наприклад: *руйнування вибухом*.

Значною кількістю синтаксичних моделей представлені **трикомпонентні** військово-інженерні термінологічні сполучення:

1) іменник+іменник+іменник: *ділянка оборони полку, загін забезпечення руху, запобігання витоків інформації, засоби знезаражування води, імітація дій військ, клас навантаження моста, маршрути пересування військ, розвідка джерел водопостачання;*

2) прикметник+іменник+іменник: *авіаційна система мінування; активне затоплення місцевості, батальйонний пункт водопостачання, електричний спосіб підривання;*

3) іменник+прикметник+іменник: *батальйон польового водопостачання, блокування опорного пункту, види оперативних загороджень, використання місцевих ресурсів, експлуатація інженерної техніки, картка інженерної розвідки;*

4) прикметник+прикметник+іменник: *аміачноселітрові вибухові речовини, бойковий мінний трал, броньована інженерна техніка, важкий механізований міст, гусеничний гідравлічний рушій, десантний понтонний парк, довготермінова вогнева споруда, канатна поромна переправа;*

5) прикметник+дієприкметник+іменник: *бойові плаваючі машини, вибухові ініціюючі речовини;*

6) іменник+дієприкметник+іменник: *доза іонізуючого випромінювання.*

До трикомпонентних відносимо й ті терміносполуки, що складаються із двох повнозначних компонентів, як правило, іменників та прийменника, який слугує засобом синтаксичного зв'язку, наприклад: *введення у бій, проходи у загородженнях, колодязь для заряду*.

Досить продуктивними виявились і **чотирикомпонентні** терміни побудовані за такими синтаксичними моделями:

1) прикметник+іменник+іменник+іменник: *буровибуховий спосіб розроблення ґрунтів, вибуховий спосіб пророблення проходів, групові засоби очищення води;*

2) прикметник+іменник+прикметник+іменник: бойова підготовка інженерних військ, вибухові речовини зниженої потужності, гідродинамічна стійкість наплавного моста;

3) іменник+прикметник+прикметник+іменник: взвод важких механізованих мостів, засоби підводних інженерних робіт;

4) іменник+іменник+прикметник+іменник: відновлення засобів інженерного озброєння, встановлення мін механізованим способом, ділянка форсування водної перешкоди, засоби тралення неконтактних мін;

5) іменник+прикметник+іменник+іменник: ефективність інженерних заходів маскування, коефіцієнт корисної дії вибуху;

6) іменник+іменник+іменник+іменник: забезпечення прихованості дії військ, засоби оцінювання прохідності місцевості, застосування загороджень родами військ.

Окремі дослідники розглядають подібні складені терміноутворення як поєднання двох термінів у складі чотирикомпонентної конструкції. І хоча їх легко можна розкласти на терміни-двослови, наприклад: маскування переднього краю оборони = маскуванню оборони + передній край; ремонтні установи інженерних військ = ремонтні установи + інженерні війська або термін-однослів і трикомпонентний, вони є складниками одного терміна, що позначає конкретне поняття військово-інженерної галузі, відбите у його дефініції.

Як окремий розряд чотирикомпонентних військово-інженерних термінів розглядаємо утворення, що складаються із трьох повнозначних компонентів і прийменника, наприклад: інтенсивність руху **по** шляхах, комендантська служба **на** переправах, крани **на** пневматичних колесах, котлован **для** фортифікаційних споруд, обладнання **для** підводного водіння, розширення проходів **у** загородженнях тощо.

В окремих випадках потрапляємо на військово-інженерні терміни, складені з **п'яти і більше** компонентів. Вони репрезентовані такими моделями:

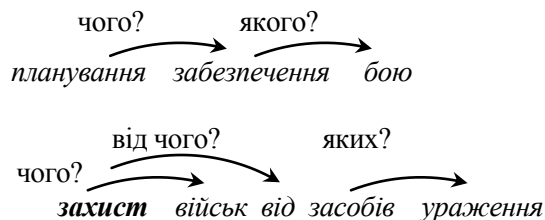
1) прикметник+іменник+іменник+прикметник+іменник: абразивне зношування вузлів інженерної техніки, бойова готовність з'єднання інженерних військ, інженерне забезпечення форсування водних перешкод;

2) прикметник+іменник+дієприкметник+прикметник+іменник: збірний пункт пошкоджених інженерних машин.

Як і чотирикомпонентні терміни ці терміносполуки є поєднанням дво- чи трикомпонентного терміна із іншим три- чи двокомпонентним, але водночас виступають окремим терміном, що позначає конкретне поняття військово-інженерної галузі.

До цієї групи відносимо й ті терміносполуки, що складаються із чотирьох повнозначних слів та прийменника чи сполучника: витрата інженерних боєприпасів **і** майна, засоби очищення **й** опріснення води, вимірювальні прилади **для** підричних робіт, вітрове хвилювання **на** водній перешкоді.

Під час вивчення аналітичних військово-інженерних термінів ми звернули увагу на те, що навіть багатокомпонентні термінологічні утворення зберігають не лише семантичну а й структурну цілісність, хоча до їх складу входять переважно іменники, прикметники, рідко – дієприкметники, а дієслова у досліджуваній термінології відсутні. Їх вдало замінюють віддієслівні іменники, що часто слугують організаційним ядром термінологічного словосполучення, оскільки зберігають здатність розкривати свою семантику через синтаксичні зв'язки з іншими компонентами (інколи таку ж функцію виконують й інші компоненти термінологічного сполучення), наприклад:

Наша наукова розвідка показала, що синтаксичний спосіб – один із продуктивних способів творення військово-інженерних термінів. Як результат, у складі військово-інженерної терміносистеми маємо дво-, три-, чотири-, п'яти- і багатокомпонентні аналітичні терміни, що характеризуються як семантичною, так і синтаксичною спаяністю компонентів. Найбільш продуктивними з них є дво-, три- та чотирикомпонентні терміноутворення, які комуніканти можуть вільно відтворювати у професійному мовленні. Надалі вважаємо за необхідне звернути увагу на іншомовні терміни у військово-інженерній терміносистемі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакулєнко М.О. Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / М.О. Вакулєнко. – К. : Видавн.-поліграф. центр «Київський університет», 2009. – 64 с.

2. Д'яков А.С. Основы терминотворения: семантические та социолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
3. Наконечна Г. В. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення / Г.В. Наконечна. — Львів : Кальварія, 1999. — 110 с.
4. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

В статті рассмотрені терміни військово-інженерної сфери, сформовані синтаксическим способом, визначені їх семантичні та синтаксическі особливості, компонентний склад, найбільш продуктивні синтаксическі моделі, вивчені фактори, що формують семантичну та структурну цілісність.

Ключові слова: військово-інженерні терміни, терміносистема, синтаксический спосіб терміноутворення, термінологіескі моделі, аналітиескі терміни.

In the article the term military engineering industry, formed syntactic method defined their semantic and syntactic features, composition, the most productive syntactic patterns found factors that form the semantic and structural integrity.

Keywords: military-engineering terms, terminological, syntactic way of terminology, wordforming model, analytical terms.

УДК 811.161.2'373.46

О.Т. Жукова

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті встановлено часові межі формування залізничної термінології української мови; охарактеризовано особливості становлення і розвитку української терміносистеми залізничної галузі; визначено ступінь термінографічного опрацювання залізничної лексики у різні періоди її розвитку.

Ключові слова: термін, термінологія, терміносистема залізничної галузі, термінологічний словник.

Термінологія є важливою складовою літературної мови, тому для сучасної лінгвістики значний інтерес становлять як загальнотеоретичні термінознавчі проблеми, так і вивчення семантики та структури терміносистем, закономірностей термінотворення, упорядкування термінів окремих галузей науки й техніки. Зважаючи на нескінченність розвитку процесу пізнання, появу нових термінів на позначення об'єктивної реальності, термінологічна робота вимагає постійного перегляду термінолексики для забезпечення відповідності між науковими поняттями і термінами на їх позначення, з'ясування продуктивних моделей термінотворення тощо.

Вітчизняне мовознавство має низку ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню теоретичних питань термінології [див. праці В. П. Даниленко, В. Л. Іващенко, Т. Р. Кияка, А. В. Крижанівської, Т. І. Панько, Л. О. Симоненко та ін.] та окремих галузевих систем термінів української мови. Описом, мовознавчим аналізом, загальним удосконаленням й уніфікацією науково-технічної термінології займалися Л. В. Козак (електротехніка), Н. К. Ктитарова (металургійна промисловість), О. Г. Литвин, О. А. Литвинко (машинобудування), О. І. Южакова (холодильна техніка), С. М. Дорошенко (нафтогазова промисловість) та ін.

Частково виступала об'єктом лінгвістичного аналізу українських науковців транспортна термінологія, зокрема, досліджувалися структурні та семантичні параметри російської авіаційної терміносистеми на прикладі одного з її термінополів (М. М. Бондарчук) і калькування як способу поповнення авіаційної термінології сучасної перської мови (А. А. Романченко). Н. В. Нікуліна вивчала становлення української терміносистеми автомобілебудування та ремонту транспортних засобів. Термінологія залізничного транспорту виступала об'єктом лінгвістичного аналізу в окремих аспектах на матеріалі різних мов у працях російських лінгвістів. Серед таких праць – робота Л. А. Чернишової «Антрополінгвістичні аспекти сучасної галузевої термінології», у якій проаналізовано термінологію залізничного транспорту російської та англійської мов у порівняльному аспекті, і дисертаційна робота С. Д. Ледаєвої, присвячена історії залізничної лексики російської мови ХІХ століття.

Українська термінолексика залізничного транспорту ще не підлягала вивченню. Зважаючи на науково-технічний прогрес у галузі залізничного транспорту та зростання ділових контактів у цій сфері людської діяльності, дослідження залізничної термінології набуває зараз особливого значення. Вивчення процесу становлення й розвитку термінології залізничного транспорту створить підвалини для аналізу сучасного стану терміносистеми та визначення теоретичних засад її формування в подальшому.

У процесі вивчення будь-якої термінологічної системи важливим є дослідження її формування. «Термінологія, – як зазначає І. Огієнко, – не повстає відразу, а звичайно витворюється самим життям упродовж віків духовного життя, потребує традиції для свого усталення» [9, 51].

Метою статті є простежити процес формування і розвитку термінології залізничної галузі на матеріалі лексикографічних праць, а саме: визначити періоди розвитку залізничної термінології,